

Nyt fra Sprognævnet

1999/2 juni

Indhold

Artikler

- [Pia Jarvad - 25 år i Sprognævnet](#)
- [Pia Jarvads \(tidligere: Riber Petersen\) bidrag til Sprognævnets skrifter](#)
- [Komma i engelsk og dansk nok en gang](#)
- [Påkørsel af en fure i en mark?](#)

Bøger

- [Nye ord 1955-98. Ordbog over nye ord i dansk 1955-98](#)

Spørgsmål og svar

- [Livet er fuldt af stærke oplevelser](#)
 - [Den hellige grav er velforvaret](#)
 - [Gravensten](#)
 - [Godt og vel et år](#)
 - [Åbne op](#)
 - [Social arv](#)
 - [Bilen er sjov at køre i](#)
-

Pia Jarvad - 25 år i Sprognævnet

Af *Arne Hamburger*

Dansk Sprognævn har i sin foreløbig 44-årige historie haft fire 25-års-jubilæer blandt sine videnskabelige medarbejdere. Det seneste var 1. maj 1999: Pia Jarvad tiltrådte på den dato i 1974 en stilling som dengang hed *amanuensis*, i nævnet. Siden 1990 har hun været *seniorforsker* i Dansk Sprognævn.

Af de videnskabelige medarbejdere er Pia Jarvad den første kvinde som har nået det lange åremål af 25 års ansættelse. Allerede året efter at hun var blevet ansat, fik hun offentliggjort en afhandling om større eller - navnlig - mindre ligestilling mellem kønnene når det gælder stillingsbetegnelser. Afhandlingen havde titlen *Bedepiger, styrkvinder og formandinder*, og den stod i bogen *At færdes i sproget*, som Sprognævnet udsendte i 1975 da der var gået 20 år siden nævnet blev oprettet.

Man kunne ikke dengang vide at det var ordtilvæksten i det danske sprog som skulle blive Pia Jarvads speciale, og at hun et kvart århundred senere skulle komme til at stå som Danmarks førende *nyordsforsker*.

Pia Jarvads optagethed af nye ord i dansk skyldtes i starten måske en tilfældighed. Sprognævnet havde siden 1956 offentliggjort lister over sådanne ord i de nordiske sprognævnns årsskrift, Nordiske sprogproblemer (fra 1970 *Sprog i Norden*). Listerne blev fortsat i to hefter: *Ny ord i dansk 1968-69* (trykt 1972) og *Ny ord i dansk 1970-71* (trykt 1978), og i forordet til dette sidste hefte står der at det "for nogle afsnits vedkommende" var redigeret af Pia Riber Petersen (nu: Pia Jarvad). I samme forord står der også: "En del ny ord og ny ordanvendelser som er yngre end 1971, vil .. blive taget med i en større bog som nævnet forbereder [om] ordforrådets tilvækst i perioden 1955-75".

Denne bog fik Pia Jarvad sammen med en kollega til opgave at udarbejde, og i 1984 udkom hendes første store værk: *Nye ord i dansk 1955-75* (af Pia Riber Petersen under medvirken af Jørgen Eriksen), en bog på op mod 700 sider og indtil 1999 det største skrift som Sprognævnet havde haft andel i. Det rummede over 4 000 opslagsord, alle med udførlige citater fra nævnets store samling.

I 1995 kom Pia Jarvad: *Nye ord - hvorfor og hvordan?* (346 sider). I bogen samler og beskriver Pia Jarvad de iagttagelser og overvejelser hun havde gjort sig gennem 20 års arbejde med nye ord i dansk. Bogen har et udførligt ordregister og rummer mange ord som ikke er med i hendes værk fra 1984. Men frem for alt udmærker bogen sig ved et par nye og originale bidrag til en dansk orddannelseslære (en udførlig sådan savner vi stadig). Hun indfører i den forbindelse to helt nye betegnelser: *kryptosammensætninger* og *skabsafledninger*. *Kryptosammensætning* anvendes om ord som er dannet ved brug af kryptorødder såsom *bio-*, *-naut* og *-tek* i fx *bionaut* og *vinotek* (se bogen s. 210 ff.). *Skabsafledning* anvendes om ord som er dannet ved brug af skabsaffikser såsom *-venlig* og *skabs-* i fx *allergivenlig* og *skabssocialist* (se bogen s. 221 ff.).

Et par dage før sit jubilæum i Sprognævnet kunne Pia Jarvad udsende sit imponerende værk på over 1 000 sider: *Nye Ord 1955-98, Ordbog over nye ord i dansk 1955-98*. Det indeholder 10.000 opslagsord. Til forskel fra den første nyordsbog er ordene i den seneste forsynet med betydningsangivelser - det gælder også de ord som allerede var med i den ældre nyordsbog. Og hvert ord er forsynet med et årstal som angiver hvor langt tilbage ordet er kendt (ligesom i den berømte franske etbindsordbog *Le Petit Robert*).

En ordbog over et levende sprog bliver aldrig færdig, og der er ingen tvivl om at Pia Jarvad ikke vil hvile på laurbærrene. Så om en femten år kommer der nok en opdateret nyordsbog fra hendes hånd.

Arne Hamburger (f. 1921), videnskabelig medarbejder i Dansk Sprognævn 1962-91.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Pia Jarvads (tidligere: Riber Petersen) bidrag til Sprognævnets skrifter

Nyt fra Sprognævnet (forkortet NfS)

Sprog i Norden (forkortet SiN)

På gade og vej . NfS 17, November 1976, s. 1-4

PS . NfS 18, Marts 1977, s. 7-8

Breakdance mv. NfS, Introduktionsnummer januar 1985, s. 4

Rugemødre . NfS 1985/1, s. 5-6

Nye ord (bagkant, billet, blodddoping, bombe, computercamp, datakriminalitet, fejluddanne, fjendebillede, fodnotonation, forkant) . NfS 1985/3, s. 7-9

Egerterne . NfS 1985/3, s. 12-13

Nye ord (hacker, hacking eller hackning, idrætsgymnasium, kinamands chance, kinaradis el. kinaradise, klynketid). NfS 1985/4, s. 7-9

Ikke en kinamands chance . NfS 1986/2, s. 4-6

Om ordudvalget i den nye Retskrivningsordbog . NfS 1986/3, s. 20-22

Nye ord (musikvideo, patientklagenævn, patientombudsmand, postmoderne, rockvideo) . NfS 1986/4, s. 9-10

Nye ord (samkvemsbarn, smerteklinik, sorgarbejde, triatlon, vildlaks, walkman) . NfS 1987/2, s. 11-13

Koncept . NfS 1988/3, s. 6-7

Sproget har bolden . NfS 1989/2, s. 7-9

Formand eller forkvinde . NfS 1989/3, s. 10-11

Fattigfirsernes nye ord . NfS 1990/1, s. 2-11

Hej, Jørgen . NfS 1990/4, s. 1-5

Hvalsafari . NfS 1991/1, s. 9-11

jabadabadu . NfS 1991/2, s. 3-8

Stamina . NfS 1992/1, s. 10

Talepapir, staveplade og virus . NfS 1992/4, s. 3-15

Bæredygtige ord . NfS 1995/3, s. 11-13

Kerneord og oplevelseskultur . NfS 1996/1, s. 1-9

Nyare litteratur av intresse för språkvårdsarbetet. Danmark. Af Pia Jarvad mfl. SiN 1975, 1976, 1977, 1978, 1986 og 1990

Ord avler ord. Nogle produktive sammensætningsled i dansk siden 1955. SiN 1977, s. 53-68

Bedepiger, styrkvinder og formandinder. At færdes i sproget, lagttagelser og synspunkter, Dansk Sprognævnets skrifter 9, Danmark 1975, s. 53-64

Ordforrådets udvikling siden 1955. Fra kabinescooter til ellert. Sproget her og nu, Dansk Sprognævnets skrifter 14, Danmark 1988, s. 80-91

Nye ord i dansk. Fra tid til anden, Dansk Sprognævn i 40 år, Dansk Sprognævnets skrifter 23, København 1995, s. 161-174. Trykt første gang i Pia Jarvad: Nye ord - hvorfor og hvordan?, København 1995

Ny ord i dansk 1970-71. Udgivet af Dansk Sprognævn. København 1978. Red.: Arne Hamburger og (for nogle afsnits vedkommende) Pia Riber Petersen

Nye ord i dansk 1955-75. Dansk Sprognævnets skrifter 11, København 1984

Nye bøger

I det følgende bringer vi i en let bearbejdet form en del af indledningen til Pia Jarvads seneste nyordsbog, *Nye ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-98*, der udkom i april måned på Gyldendals Forlag i den røde ordbogsserie. Den er på 1084 sider og koster 395 kr. (Om forgængeren *Nye ord i dansk 1955-75* (1984) se ovenfor i Arne Hamburgers artikel og i bibliografien).

Nye ord 1955-98. Ordbog over nye ord i dansk 1955-98

Af Pia Jarvad

Nye ord i ordbogen

I et samfund under forandring dannes til stadighed nye ord, nye betydninger og vendinger. Denne ordbog behandler disse nyheder i det almene ordforråd i perioden fra 1955 til 1998. Det drejer sig om nye ord for nye fænomener, fx *big-bang* 'universets skabelse ved en kæmpeekspllosion', *fraktal* 'uregelmæssig figur dannet ved gentagelse af en brudt linje efter et valgt princip', *elhockey* 'hockey for kørestolsbrugere'. Det drejer sig også om nye ord for gamle fænomener, fx *adfærdsregulering* 'det at fremkalde en bestemt adfærd, fx det at opkræve betaling for offentlige ydelser for at mindske brugen af dem', og ordet svarer omtrent til det gamle ord *opdragelse*.

En særlig politisk holdning over for gamle mennesker og deres vilkår er næppe heller noget nyt i samfundet, men et nyt ord er dukket op for at betegne det: *seniorpolitik*. Gamle ord udvikler eller får tillagt nye betydninger: *blæksprutte* 'person som har mange forskellige arbejdsfunktioner', *virus* 'programstump som ødelægger data i en edb-maskine'.

Også forkortelser er udtryksmidler på lige fod med ord, selvom nogle af dem er fremmede for den struktur og de regler der er for danske ord, men de er nye og skal med i beskrivelsen. Det er fx *EU* 'Europæisk Union', *WWW* 'World Wide Web', det verdensomspændende elektroniske net'.

Nye faste udtryk er fx *ondt i skatten* 'det at man synes at man betaler for meget i skat', *partnerskab for fred* 'samarbejdsaftale mellem NATO-lande og østlande som fx Polen, Estland, Letland, Litauen'. Med i ordbogen er også medtaget et mindre antal betegnelser for styrelser og organisationer, fx *NGO* 'folkelig bevægelse' (af det engelske *Non-Governmental Organization*), *Naturklagenævn* 'nævn som afløser Overfredningsnævnet'. Ny syntaktisk brug er medtaget. Det drejer sig især om verbers nye forbindelse med objekt, fx *ringe*: "ringe hinanden om noget" i stedet for det traditionelle "ringe til hinanden om noget".

Men ikke alle nye ord

Ordbogen dækker alle disse nyheder i ordforrådet, men der foretages visse

indskrænkninger. Ordene skal først og fremmest have en vis udbredelse i almensproget, og kun en sporadisk del af det nye ordforråd inden for fagsprog er søgt dækket. Da de senere års eksplosion inden for IT-området også er tilgængeligt for den almindelige borger, er de faglige nyheder inden for det fagsprog repræsenteret, men det gælder ikke tilsvarende for andre fagsprog som ikke (endnu) er kendt af almenheden.

De nye ord og vendinger skal også have en vis geografisk udbredelse, og derfor er særlige nyopståede regionalgloser ikke medtaget. Det gælder også for ord og vendinger som hører til en bestemt generation, her er kun medtaget ord som har nået en vis udbredelse ud over den generation de er opstået i, fx *homeboy* 'hiphopdreng', *flygirl* 'hiphoppige'.

At sætte en grænse mellem henholdsvis fagsprog, slang, gruppesprog og aldersbetinget sprog over for almensprog er problematisk. Det kan afhænge af det kildemateriale som er tilgængeligt, og de supplerende undersøgelser man kan foretage. At sætte en grænse er i sidste ende redaktørens (dvs. mit) skøn.

Perioden

Ordbogen dækker perioden 1955-98. Når ordbogen tager sit udgangspunkt i året 1955, så skyldes det at det er det årstal som Ordbog over det danske Sprog og Supplementet har som slutår. Det betyder at nye ord fra før 1955 skal slås op i disse værker. Der er dog et vist lille antal ord med fra før 1955. Det er ord som har fået en større udbredelse senere end da det opstod. Det første belæg kan således anses for sporadisk og tilfældigt, og ordet karakteriserer derved perioden 1955-98.

Perioden slutter med 1998, som dog er tyndere belagt med kun en fjerdedel antal ord i forhold til hvad man skulle kunne forvente. Det skyldes at nye ord først opnår en udbredelse efter et stykke tid. En fyldig beskrivelse af 1998-ord (og følgende år) vil blive dækket af næste udgave.

Hvor mange ord?

Ordbogen har medtaget ca. 10.000 opslagsord og ca. 600 henvisningsartikler. I min tidligere ordbog om nye ord var der ca. 4.300 opslagsord, og den gamle ordbog dækkede perioden 1955-75. Af det ordforråd er der en del ord som ved nærmere undersøgelser har vist sig at være ældre end fra 1955, og de er derfor ikke medtaget her. Perioden fra 1955 til 1975 er til gengæld suppleret med ca. 1500 nye ord som stammer fra den periode, og de resterende knapt 5.000 opslagsord er fra perioden 1976-1997. Alle ordene som er medtaget fra Nye ord i dansk 1955-75, er revideret og ajourført.

I gennemsnit svarer ordtilkomsten til ca. 250 nye ord om året, men i virkeligheden er antallet langt større fordi der som ovenfor nævnt lægges filtre, som gør at ikke alt hvad der opstår, medtages.

Registre

Bagerst i bogen er der to registre; et hvor opslagsordene er ordnet efter ældste forekomst, og her kan man se de ord der i særlig grad karakteriserer et enkelt år; og et hvor opslagsordene er alfabetiseret bagfra. Derved samles ord der ender på det samme, fx står

kondomeria, vasketeria, infoteria, pizzeria ved siden af hinanden.

Korpus

I forbindelse med udarbejdelsen af denne ordbog er der brugt en række korpuser. De primære samlinger danner først og fremmest udgangspunkt for udvalget af ord, for de citater som illustrerer ordene, og for vurdering af ordenes udbredelse, betydning og brug, mens de sekundære især har været brugt til kontrol, verifikation og inspiration for redaktionen. De sekundære samlinger er først og fremmest andre ordbøger, herunder også udenlandske nyordsbøger.

Dansk Sprognævnets udklipssamling er en af de vigtige primære kilder. Dansk Sprognævn blev oprettet i 1955 og fik som én blandt flere opgaver at følge med i ordforrådets udvikling. Dansk Sprognævn er den eneste institution herhjemme der systematisk arbejder med indsamlingen af nye ord, og Sprognævnets ordkartotek bruges af mange ordbogsredaktører når de skal føje nye ord ind i deres ordbog, og samlingen er således et udgangspunkt for opdatering af mange ordbøger, leksikoner og andre opslagsværker.

Der indsamles nye ord og ordanvendelser fra aviser, ugeblade, tidsskrifter, bøger og mange andre typer tekster som repræsenterer forskellige genrer. Teksterne er fra hele landet og er fordelt på emner og efter hvilken aldersgruppe de forskellige tekster retter sig imod. Der læses lige fra romaner og digtsamlinger til varekataloger, fra dagbladet Politiken til Folkebladet, Dagblad for Vejen, Brørup, Holsted og omegn, fra tidsskriftet Press til Statstidende og fra magasinet Vi unge til sundhedsbladet Helse sammen med dameblade, mandeblade og etiketter på madvarer. Der lyttes til Danmarks Radio, lokalradioer, de forskellige tv-stationer, og til hvad der siges i de daglige samtaler. Aviserne er langt den største kilde. Det skyldes at aviserne har nyhedsformidling som primær funktion, både nyheder i politik, samfundsforhold og kultur.

Ordbog over det danske Sprogs supplementssamlinger har også været et vigtigt korpus for udarbejdelsen af ordbogen. Med hensyn til denne samlings art og natur vil jeg henvise til s. X-XLVIII i første supplementsbind fra 1992. Med brug af denne samling har det været muligt at udskyde ord som denne samling har vist var ældre end først antaget og mange supplerende citater på ord især fra den tidlige periode har jeg kunnet bruge. Af udskudte ord som man kunne forvente hørte til nyere tid, er fx *fedtfattig* (1904), *fodgængergade* (1946), *legegade* (1945), *parabolantenne* (1951), *personsøgeanlæg* (1945), *petrol* 'mørk blågrøn' (1943), *slag på tasken* (1917), *slankekur* i billedlig brug om nedskæringer (1954), ordet *trend* med betydningen 'tendens, strømning' (1931). Derudover er samlingen en vigtig forudsætning for de etymologiske henvisninger til ældre ord som har dannet udgangspunkt for det nydannede ord.

Sent i forløbet har jeg haft adgang til Berlingske Tidendes Avisarkiv, en cd-rom-lagret version af Berlingske Tidende og Weekendavisen fra 1995 og fremefter. Fra dette korpus har jeg hentet mange værdifulde citater, ligesom det er benyttet til vurdering af ords betydning, udbredelse og brug. Således er ikke mindre end ca. 2000 citater fra denne kilde alene. Også sent i forløbet har jeg benyttet mig af Internettet, og med de nye søgemaskiner som fx Jubii og Yahoo har jeg skaffet mig citater på de allernyeste ord som

jeg ellers ikke har haft belæg på.

Den Danske Ordbogs gæstekorpus består af 35 mio. løbende ord fra perioden 1983-92. Dette korpus er meget bredt sammensat, og jeg har omtrent udelukkende frekventeret det med henblik på verificering af de lidt ældre ords betydning, udbredelse og brug. Det skyldes at selvom det medtager tekster helt frem til 1992, så er egentlige nyord ikke særligt hyppige - nye ord starter med frekvensen 1, og det varer som regel et godt stykke tid før et nyt ord bliver repræsenteret i korpuser bestående af uddrag af tekster.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Komma i engelsk og dansk nok en gang

Nogle læsere af Nyt fra Sprognævnet har undret sig over følgende afsnit i artiklen *Komma i engelsk og dansk* (Nyt fra Sprognævnet 1999/1, s. 14): "I breve sættes der i engelsk normalt komma efter den indledende hilsen (fx *Dear Linda,*) og efter den afsluttende formular (fx *Yours sincerely,*)." Her er komma efter disse læseres mening ikke længere almindeligt, og de vil nu gerne vide om det er korrekt at udelade det.

Som nævnt i artiklen har jeg baseret min gennemgang af engelsk kommatering på *The Penguin Guide to Punctuation* af R.L. Trask (1997) og derudover konsulteret *The Oxford Companion to the English Language* (1992). I den første af disse bøger står der på side 156 at såvel en indledende hilsen som en afsluttende formular altid efterfølges af komma i britisk engelsk. Også i den anden af mine kilder dekretes der komma under disse betingelser (s. 236-237).

Når sproglige medarbejdere i danske virksomheder alligevel mener at kommaet kan udelades, skyldes det utvivlsomt at det i *forretningsbreve* er almindeligt at gøre det. I 5. udgave af Gartsides *Model Business Letters* (redigeret af Shirley Taylor, Financial Times/Pitman Publishing) fra 1998 anføres det på side 6 at der i forretningsdokumenter ofte bruges såkaldt *åben tegnsætning* hvorefter en række punktummer og kommaer udgår. Denne tegnsætning er brugt i bogens eksempler på forretningsbreve, og dér sættes der hverken komma efter indledende hilsen eller efter afsluttende formular.

I engelsk eksisterer der i modsætning til i dansk ikke en officielt fastsat tegnsætning, men kun en norm der er vokset frem i dette århundrede. Hvad der er rigtigt eller forkert, kan derfor ikke siges med samme præcision som i dansk. Man kan dog konstatere at det i forretningsbreve i dag er almindeligt at udelade kommaet efter indledende hilsen og afsluttende formular.

Hvis der ikke sættes komma efter hilsen/formular, er der på dette punkt ingen forskel mellem engelsk og dansk tegnsætning (bortset fra at der på dansk kan sættes udråbstegn efter hilsenen).

Som helhed kan det siges at har man lært at sætte nyt dansk komma, er arbejdet med at lære sig engelsk komma særdeles overkommeligt. Bruger man derimod traditionelt dansk komma, må man leve med at engelsk kommatering er ret anderledes og dermed ganske besværlig.

Niels Davidsen-Nielsen

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Påkørsel af en fure i en mark?

I forbindelse med en retssag blev Sprognævnet for nogle år siden spurgt om betydningen af ordet *påkørsel*. Ordet var i en forsikringspolice anvendt således: *Kaskoforsikringen dækker ikke skade, der er en følge af køretøjets brug som arbejdsredskab, medmindre der er tale om skade ved påkørsel, væltning eller nedstyrtning*. Nu var et forsikret køretøj kørt vinkelret over en ret dyb markfure som føreren ikke havde haft mulighed for at se, og problemet var om dette hændelsesforløb kunne kaldes en *påkørsel*. Spørgsmålet blev behandlet af Sprognævnets arbejdsudvalg. Udvalgets svar gengives i det følgende:

Ordet *påkørsel* er med i Ordbog over det Danske Sprog, og her oplyses det at det er dannet til *påkøre*. Om *påkøre* oplyses der at det betyder 'køre imod (støde på, sammen med)', og at det bruges især om større befordringsmiddel, der kører imod et mindre, en person o.l., og at der er en forestilling om, at der herved forvoldes skade eller ulykke. Tilsvarende betydningsangivelse findes i Politikens Retskrivnings- og Betydningsordbog, 1994, dog kortere og mere konkret som følge af denne ordbogs størrelse og målgruppe. Der står: 'køre imod nogen el. noget med bil el. cykel'.

I færdselsloven (Lov nr. 287, 10.6.1976) bruges ordet *påkørsel*, fx i § 15, stk. 3:

Afstanden til foran kørende skal afpasses på en sådan måde, at der ikke er fare for påkørsel, hvis køretøjet foran standser, eller dets hastighed nedsættes.

Især i kommentarerne til færdselsloven bruges ordene *påkørsel* og *påkøre* ofte, og ud fra eksempler her kan man indkredse hvad der kan påkøres:

bilist, der i det sidste døgn kun havde sovet 2½-3 timer, påkørte frontalt en anden bil

bil påkørte hest, der var brudt ud af fold, hvis hegn var i dårlig stand. Da bilisten ikke kunne undgå påkørslen, blev ejeren af hesten erstatningsansvarlig

en ikke tilstrækkeligt afmærket hegnstråd, der påkørtes af en knallert

en bilist fik en bi i øjet og påkørte en lygtepæl, da han ville viske bien bort

under skiftning af reservehjul tabte bilisten hjulet, der derefter blev påkørt af knallert

indlevering til vognvask, vognvaskeren påkører en pumpe

taxachauffør påkørte et hellefyrr, 2,66 promille godt 1 time efter kørselen

1,00 promille ca. 1½ time efter ulykken, påkørt en kantsten, hvorved han væltede og stødte sammen med modkørende motorcykel

Ud fra disse eksempler kan man drage den slutning at ordet *påkørsel* bruges når det drejer sig om større eller mindre, men dog synlige hindringer, som rager op i forhold til føreren. I færdselslovens kommentarer bruges andre formuleringer når det drejer sig om hindringer for kørselen som ikke kan ses umiddelbart, men derimod ligger under den vej som benyttes, fx

I dårligt føre med 3 passagerer kørt 120-150 km/t og mistet herredømmet over bilen, der endte i grøften

En søndag aften kørte en bil ned i en udgravning til et vejarbejde på en amtsvej

vognmand ikke anset ansvarlig for skade forvoldt af uvedkommende, der i nattens løb havde kørt bilen i havnen

Dette bekræftes af eksempler fra mere almindelige tekster:

Tiger (dvs. en kat) blev påkørt af en knallert. Hektor (dvs. en kat) var ellers ikke nogen god springer, men den dag forcerede den hækken i et kæmpespring, og da Ole og Karen kom til, stod den med blottede tænder og knurrede ad den dreng, der havde påkørt Tiger. (Familie Journalen 6.4.87)

Jeg kørte i grøften for at undgå at påkøre en anden bil. (Aarhus Stiftstidende 13.9.88)

Ud fra en snæver sproglig betragtning kan det konkluderes at det i almensproget anses for en usædvanlig sproglig konstruktion at anvende ordet *påkørsel* i forbindelse med at køre vinkelret ned i en dyb fure. Her vil andre formuleringer af typen *køre i/ ned i/ hen over/ over en fure* opfattes som mere naturlige. Det kan hænge sammen med at ordet *på* fortrinsvis bruges om flader, mens *i* bruges om rum, jf. *på* en vej, men *i* en grøft. Da man ikke har et til *påkørsel* svarende ord *ikørsel*, fx *ikørsel af en grøft*, over for *påkørsel af en mast*, er man i almensproget nødt til at skrive helt om og dermed benytte en formulering med et verbum (udsagnsord) med tilhørende adverbium (biord).

Ud fra en bredere sproglig betragtning kan en anden konklusion dog komme på tale. De tre ord *påkørsel*, *væltning*, *nedstyrning* er alle tre substantiver (navneord) der er dannet til et tilhørende verbum (udsagnsord), her *påkøre*, *vælte*, *nedstyrte*. Denne type substantiver er karakteriseret ved at de kan bruges uden angivelse af hvem der handler og hvem eller hvad handlingen går ud over i forhold til den tilsvarende konstruktion med det tilhørende verbum, jf. *påkørsel//bilen påkørte en lysmast*. De er derfor også almindelige i tekster som beskriver hændelsesforløb abstrakt, og hvor en konkret - og tilnærmelsesvis udtømmende - beskrivelse vil være urimelig eller uigennemførlig. Sådanne tekster er fx lovttekster og forsikringspolicer.

I den pågældende forsikringspolice hvorunder køretøjet er forsikret, er hændelsesforløbet formuleret ved en opremsning af de tre abstrakte substantiver *påkørsel*, *væltning* og *nedstyrning*, der i konteksten fungerer som en fuldstændig beskrivelse af de måder hvorpå

køretøjet kan lide skade. Det bevirker at ordet *påkørsel* naturligt af en almindelig læser vil opfattes som et abstrakt overbegreb som i betydning også afgrænses af de to andre overbegreber, nemlig *væltning* og *nedstyrning*. Det er dermed et bredere ord end det vil være i konkrete almensproglige sammenhænge. Den bredere opfattelse af hvad *påkørsel* dækker i denne sammenhæng, er at det inkluderer alle former for at ramme eller støde ind i nogen eller noget, herunder lysmaster, grøftekanter, brønddæksler, kantstene, wirer, løbske vognhjul, katte, sten, vejjudgravninger, huller i jorden, furer eller hvad man nu kan ramme. For den læge læser vil det forekomme urimeligt at visse måder at ramme noget på kunne være unddraget forsikring, mens andre er omfattet, ligesom det ville være urimeligt om forsikringen dækkede en skade ved væltning, når køretøjet vælter om på siden, mens den ikke dækkede hvis køretøjet ruller hele vejen rundt og lander på taget, blot fordi man i almensproget vil omtale det ene med fx *vælte*, det andet med fx *rulle rundt*.

PJ

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Spørgsmål og svar

Livet er fuldt af stærke oplevelser

Spørgsmål:

Jeg er stødt på følgende sætning i en reklame: *Livet er fuldt af stærke oplevelser*. Er det ikke mere rigtigt at sige *Livet er fuld af stærke oplevelser*, altså uden *-t* på *fuld*? Hvad er i øvrigt forskellen på *fuld(t) af* og *fyldt med*?

Svar:

Adjektivet (tillægsordet) *fuld* lægger sig til intetkønsordet *liv*, og derfor skal *fuld* bøjes i intetkøn, dvs. at der skal tilføjes et *-t*. Det er altså korrekt at skrive *Livet er fuldt af stærke oplevelser*. Når *fuld* lægger sig til et fælleskønsord skal der ikke *-t* på *fuld*, fx *Reolen er fuld af bøger*.

Der er i talesproget en stigende tendens til at bruge *fuld* uden *-t* i intetkøn, især når præpositionen (forholdsordet) *af* kommer efter. Men det korrekte er altså at bøje adjektivet efter det ord det lægger sig til.

Det er vores indtryk at *fuld(t) af* og *fyldt med* normalt bruges i flæng, uden nogen betydningsforskel. *Livet er fuldt af stærke oplevelser* og *Livet er fyldt med stærke oplevelser* betyder altså det samme.

AA

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Den hellige grav er velforvaret

Spørgsmål:

Jeg har altid sagt og troet at det hed *den hellige grav er velforvaret*, men for nylig blev jeg gjort opmærksom på at det hed *den hellige gral er velforvaret*. Er det korrekt?

Svar:

Det er i tidens løb blevet diskuteret om det hedder *den hellige grav er velforvaret* eller *den hellige gral er velforvaret*. Det er nærliggende at tro at *den hellige grav* er en forvanskning af *den hellige gral* eftersom gralen, der ifølge legenden var en skål som Kristus havde brugt ved nadverens indstiftelse, også skulle være vel forvaret. Den blev imidlertid bragt til England hvor den forsvandt og kun kunne findes igen af en ridder med rent hjerte, fortæller sagnet. Men det ser ud til at *den hellige grav* ikke er en forvanskning af *den hellige gral*.

Talemåden *den hellige grav er velforvaret* findes i T. Vogel-Jørgensen og Poul Zerlang: *Bevingede ord*, 6. rev. udg., 1998. Det fremgår af dette opslagsværk at (*Tro den*) *hellige grav velforvaret* er et internationalt udtryk der hentyder til de i århundreder herskende religiøse stridigheder i Palæstina, og som udtrykker at Kristi grav skulle være i god behold i de kristnes hænder.

Aviserne, fx Børsen, Aktuelt og Jyllands-Posten, skrev 21.1.1967 at sproghistorikeren professor Johs. Brøndum-Nielsen i sit foredrag i Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 20.1.1967 hævdede at talemåden er opstået i Danmark og Nordtyskland omkring reformationen ved oversættelsen af Det Nye Testamente. I Matthæusevangeliets 27. kapitel stod der at farisæerne og de skriftkloge gik til Pontius Pilatus efter Jesu henrettelse og bad landshøvdingen om at få graven forvaret fordi de var bange for at disciplene ville stjæle liget og påstå at den døde var opstanden.

Jøderne troede at den hellige grav var vel forvaret, men det viste sig altså at være en falsk forvisning, og det er jo også det der ligger i talemåden. I de nyere bibeloversættelser er udtrykket *forvaret* afløst af *bevogtet*.

At talemåden er international, som det hævdes i *Bevingede ord*, er altså ikke sandt ifølge Brøndum-Nielsen. Jørgen Bang har tilsvarende i *Berlingske Tidende* 31.3.1974 skrevet at han ikke har kunnet finde paralleller til talemåden i hovedsprogene. De udtrykker tanken på en anden måde, engelsk fx med *everything is lovely in the garden* eller *live in a fool's paradise*. Netop denne oplysning har forfatteren dog ladet udgå i optrykket af artiklen i bogen Jørgen Bang: *På talefod med sproget*, 1980, s. 38-39.

AÅ

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Gravensten

Spørgsmål:

Visen om Gammel Strand lyder en linje sådan: *og ingen andre piger rækker mig en gravensten, med et smil som det man får ved Gammel Strand*. Skulle *gravensten* ikke have været skrevet med stort begyndelsesbogstav? Det er vel et navn og ikke bare en betegnelse som fx *æble*.

Svar:

Betegnelser for æblesorter betragtes ikke som navne, og derfor skrives de med lille begyndelsesbogstav, fx *belle de boskoop*, *coxorange*, *ingridmarie* (jf. Retskrivningsordbogen, 2. udg., 1996). At mange af disse betegnelser stammer fra *proprier* (egennavne), gør dem ikke til *proprier* i sig selv. Æblet *gravenstener* (tidligere også *gravensten* (jf. Ordbog over det Danske Sprog, bd. 7, 1925)) har fået sin betegnelse efter det tyske navn på det danske slot *Gråsten*, nemlig *Gravenstein*, men æblesorten skrives altså med lille begyndelsesbogstav.

Der er mange betegnelser der er afledt af *proprier*, men som skrives med lille begyndelsesbogstav. Det gælder fx vine som *bordeaux* og *bourgogne*, og hunderacer som *rottweiler* og *labrador*.

AÅ

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Godt og vel et år

Spørgsmål:

Hvad betyder *godt og vel et år*? Mere eller mindre end et år?

Svar:

Der er uenighed om hvad *godt og vel* betyder (det samme gælder for *godt* i forbindelser som *godt et år*). Generelt er det sådan at de ældre generationer forstår udtrykkene som 'lidt over', og de yngre generationer forstår dem som 'lidt under'. Tidligere var kun betydningen 'lidt over' med i ordbøgerne, men Politikens Store Nye Nudansk Ordbog fra 1996 har både betydningen 'lidt mere end' og betydningen 'lidt mindre end', og som synonyme til udtrykket *godt og vel* bringer ordbogen *cirka*, *omkring*, *omtrent*, *næsten*, *hen ved* og *hen imod*. Betydningsændringen af udtrykket *godt og vel* kan være sket under indflydelse af udtrykket *så godt som*, som betyder 'næsten' og 'lidt under'.

I nogle få tilfælde kan man ud fra sammenhængen afgøre om *godt og vel* og tilsvarende *godt* betyder 'lidt over' eller 'lidt under'. I de følgende eksempler må *godt og vel* betyde 'lidt over': *resultatet for andet kvartal bliver et minus på godt og vel tre procent eller måske endda fire procent* (Berlingske Tidende 6.8.1998) og *Tænd en plade på godt og vel middelvarme (f.eks. 8 ud af 12)* (Berlingske Tidende 23.1.1997).

Man kan muligvis også bruge udtrykket *godt og vel* i betydningen 'cirka', 'omkring' eller

lignende. Især i forbindelse med i forvejen upræcise angivelser, fx *100-200 gange større og en times tid*, er den betydning oplagt - som i eksemplerne *Herved bliver risikoen for smitte med HIV godt og vel 100-200 gange større for bøssen end for den heteroseksuelle mand og kvinde* (Berlingske Tidende 23.12.1997) og *Så tager jeg en eller anden morsom bog af den lettere slags og læser godt og vel en times tid* (Weekendavisen 4.9.1998). Det kan dog ikke udelukkes at afsenderen også i forbindelse med upræcise angivelser mener enten 'lidt over' eller 'lidt under' når han siger *godt og vel*.

Så *godt og vel et år* kan betyde 'lidt mere end et år', 'lidt mindre end et år' og måske også 'cirka et år'.

BBT

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Åbne op

Spørgsmål:

Kan man bruge udtrykket *åbne op*? Er det *open up* fra engelsk der er tillempet det danske sprog?

Svar:

Forbindelsen *åbne op* er sandsynligvis opstået under påvirkning af det engelske *open up*. Udtrykket er ikke helt nyt i dansk; det er allerede brugt i 1922 af Johannes V. Jensen i *Cimbrernes Tog: man bad Norne-Gæst røre Harpen og .. aabne op for sin Skat af Kundskab*.

Ordet *op* bruges i forbindelse med andre verber end *åbne* til at angive at noget åbnes eller (helt eller delvis) adskilles i sine enkelte bestanddele (Ordbog over det Danske Sprog, bind 15, 1934). Det drejer sig bl.a. om forbindelserne *lukke op*, *slå op*, *bryde op*, *sparke op* og *låse op*. Disse ordforbindelser har sikkert også været medvirkende til dannelsen af udtrykket *åbne op*.

I mange af de tilfælde hvor *åbne op* bruges, er *op* helt overflødig. Men i andre tilfælde har *åbne op* en lidt anden betydning end *åbne*, så *åbne* og *åbne op* er ikke helt synonyme udtryk. Det gælder følgende eksempler:

(bilens) store bagdør åbner op til et lastrum, der rummer 1500 liter
(Morgenposten 30.1.1977)

(der blev) igen åbnet op for, at alle ejendomme uanset alder kunne udstykkes
(Politiken 23.5.78).

Her betyder *åbne op* noget i retning af 'give adgang til' og kan ikke umiddelbart erstattes af *åbne*. *Op* kan virke forstærkende, så *åbne op* betyder 'åbne på vid gab' eller 'åbne på en voldsom måde'. Men *op* kan også virke modsat, så betydningen bliver 'åbne på klem' eller overført 'give mulighed for'.

Endvidere kan *åbne op* betyde 'åbne sig' eller 'blive åben'. Det er fx tilfældet i følgende eksempler:

En blid behandling med massage kan få et menneske til at græde og åbne op (Berlingske Tidende 4.2.1998)

I starten troede de lokale, at jeg var en flipper, men efter jeg sejlede min båd herop og de så hvordan den var indrettet, begyndte de at åbne op (Berlingske Tidende 10.7.1998)

Forbindelsen *åbne op* kan altså bruges og giver god mening i visse sammenhænge, mens det i andre tilfælde er lige så godt eller bedre at udelade *op*.

BBT

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Social arv

Spørgsmål:

Hvem brugte først udtrykket *den sociale arv*, og hvad betyder det?

Svar:

Vi har undersøgt Gyldendals Psykologisk-Pædagogisk Ordbog, i hvis seneste udg., 11. udg., 1997, udtrykket *social arv* er defineret som 'tilegnelse af viden, holdninger og personlighedstræk gennem opvækstmiljøet; barnets overtagelse af forældrenes personlighedstræk og dermed udfoldelsesmuligheder'. Artiklen slutter med en henvisning til hhv. *biologisk arv* og *kulturel arv*. I ordbogens ældste udgave, som er fra 1971, er begrebet også defineret, men anderledes. Her står: 'kultur og traditioner som overføres fra den ene generation til den anden i en nation, en slægt eller en familie'. Da var man altså endnu ikke begyndt at skelne mellem *kulturel arv* og *social arv*. Denne definition svarer til den der gives i James Drever: *A Dictionary of Psychology*, Penguin-udgave, 1970, hvor der står: *Social heritage*: 'The knowledge, expedients, habits, institutions, etc., handed down from one generation to another'.

Men allerede i Psykologisk-Pædagogisk Ordbogs 2. udgave, 1972, er definitionen ændret til at være næsten identisk med den fra 11. udg., 1997. Der står 'tilegnelse af viden, holdninger og personlighedstræk gennem opvækstmiljøet. Der tænkes især på barnets overtagelse af forældrenes personlighedstræk og dermed udfoldelsesmuligheder'.

I Psykologisk Leksikon, redigeret af K.B. Madsen, er begrebet ikke med i 1. udg., 1973, men i 2. reviderede udg., 1980, er udtrykket *social arv* optaget, og definitionen er identisk med den i Psykologisk-Pædagogisk Ordbog, 1972. Det må således være i løbet af 1970'erne at *social arv* er blevet et fagligt begreb.

Den opfattelse bekræftes af hvad der står om emnet *den sociale arv* i Politikens Bogen om Psykologi, 1976. Der berettes her om en svensk undersøgelse udført af børnepsykiateren Gustav Jonsson og journalisten og læreren Anna Lisa Kälvesten i 1960'erne. I undersøgelsen,

der viste at vanskeligheder og afvigelser overføres og næsten forstærkes fra generation til generation, brugtes udtrykkene *fattigdomsbarn i tredje generation* og *en social arv*, hvormed man mente at børnene præges af de samme miljøoplevelser som forældrene og bedsteforældrene i sin tid var udsat for (s. 378-79).

Vi mener således at det må være sandsynligt at begrebet *social arv* som faglig term stammer fra Gustav Jonsson. Vores første belæg på det har vi fundet i avisen Information i 1973; her stod: *Den biologiske arv kan vi ikke gøre noget ved, men den sociale afhænger af hvordan vi laver samfundet* (Information 30.7.1973).

I dag er begrebet jo udbredt langt uden for faglige kredse; det er fx defineret i Lademanns store leksikon, bd. 26, 1997, hvor det eksplicit er sat i modsætning til begrebet *biologisk arv*; det hedder: *social arv*: 'den tilegnelse af psykiske holdninger hos barnet, som sker via forældrene, men som ikke er biologisk betinget'.

Begrebet *social arv* er gledet ind i almensproget og bruges i aviserne med en langt bredere og mere diffus betydning end den oprindelige, fx i en avisartikel der drejer sig om tvangsfjernelse af børn: *Vi vil gerne bryde en negativ social arv. Hvis et barn ikke får dækket de basale behov inden for de første to år, så lider det så alvorlig skade, at disse mangler aldrig kan udbedres* (Berlingske Tidende 18.2.1998) eller: *Hvis man vil bryde den sociale arv, er læsefærdigheder også et kernepunkt, men det tager ofte flere generationer* (Berlingske Tidende 5.12.1995) eller: *Selv blandt de mest begavede børn slår den sociale arv igennem. Af den bedst begavede tredjedel .. endte næsten halvdelen af de veluddannedes sønner og en fjerdedel af deres døtre på universitetet. Kun 10 % af de ufaglærtes begavede sønner nåede så langt og én procent af deres begavede døtre kom ind* (Weekendavisen 16.6.1995).

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Bilen er sjov at køre i

Spørgsmål:

Hvorfor kan man ikke sige: *Bilen er sjovt at køre i?*

Svar:

Konstruktionen nærmer sig det man plejer at kalde en sætningsknode, dvs. en konstruktion hvor man flytter et led fra den underordnede sætning (her den underordnede infinitiv *at køre i*) op i spidsen af den overordnede sætning.

Den konstruktion der ville kunne forklare brugen af *-t* i den forelagte sætning, er: *det er sjovt at køre i bilen*. I denne er subjektet (grundledet) *at køre i bilen*. Dette led er placeret efter sætningen i såkaldt ekstraposition og er inden for sætningen repræsenteret af det formelle subjekt *det*. Dette ord er intetkøn; derfor er prædikativet (omsagnsleddet) hertil også intetkøn: *sjovt*.

Men når *bilen*, der egentlig er styrelse for præpositionen *i*, der hører til infinitiven, flyttes op i spidsen af selve sætningen, så bliver *bilen* subjekt for verbet *være* og prædikativet *sjov* kommer til at rette sig efter dette ord, og da *bilen* er fælleskøn, bliver prædikativet også fælleskøn.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)
